

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXXIX

P R E S I D E N C Y

Book 14

VLADAN ĐORĐEVIĆ

ON THE OCCASION OF THE 176th ANNIVERSARY OF HIS BIRTH

BELGRADE 2020

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXXIX

ПРЕДСЕДНИШТВО

Књига 14

ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ

ПОВОДОМ СТО СЕДАМДЕСЕТ ШЕСТ ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

БЕОГРАД 2020

Организациони одбор
академик Владимир Кањух
академик Радоје Чоловић
дојисни члан Мира Радојевић
дојисни члан Јован Делић
Вера Бајићина, секретар

Рецензенти
академик Василије Крстић
академик Нада Милошевић Ђорђевић
академик Миодраг Чолић
академик Љубодраг Димић
проф. др Душан Иванић
проф. др Горан М. Максимовић

Главни уредник
академик Зоран Кнежевић

Уредници
академик Владимир Кањух
академик Радоје Чоловић
дојисни члан Мира Радојевић
дојисни члан Јован Делић

Издавач
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Технички уредник
Никола Сивановић

Лектура
Младенка Савичић

Коректура
Рајка Павловић

Дизајн корица
Драјана Лацмановић–Лекић

Штампа
Службени гласник, Београд

ISBN 978-86-7025-888-4

Тираж 400 примерака

© Српска академија наука и уметности, 2020.

С А Д Р Ж А Ј

Реч уредника.....	9
Василије Ђ. Крестић: <i>Владан Ђорђевић и Српско учено друштво</i>	11
Vasilije Đ. Krestić: <i>Vladan Đorđević and the Serbian Learned Society (SLS)</i>	17
Вељко Тодоровић: <i>Владан Ђорђевић и српска војска</i>	19
Veljko Todorović: <i>Vladan Đorđević and the Serbian Army</i>	35
Вељко Тодоровић, Јово Зељковић: <i>Владан Ђорђевић и историја Српској војној саниџерији</i>	37
Veljko Todorović, Jovo Zeljković: <i>Vladan Đorđević and the History of the Serbian Medical Corps</i>	52
Радоје Чоловић, Владимир Кањух: <i>Владан Ђорђевић и Српско лекарско друштво</i>	53
Radoje Čolović, Vladimir Kanjuh: <i>Vladan Đorđević and the Serbian Medical Society</i>	68
Радоје Чоловић: <i>Прикази, предавања и дискусије др Владана Ђорђевића на састанцима Српској лекарској друштва</i>	71
Radoje Čolović: <i>Dr Vladan Đorđević's Presentations, Lectures and Discussions at the Serbian Medical Society Meetings</i>	80
Зоран Вацић: <i>Народна медицина у Срба написао др Владан Ђорђевић</i>	81
Zoran Vacić: <i>Narodna medicina u Srba by Dr Vladan Đorđević</i>	103
Радоје Чоловић: <i>Владан Ђорђевић иницијатор и оснивач „Српској друштва за приватну помоћ рањеницима и болесницима“ (Српској друштва Црвеној крсти)</i>	105
Radoje Čolović: <i>Vladan Đorđević, Initiator and Founder of „The Serbian Society for Private Assistance to the Wounded and Sick Soldiers“ (Serbian Red Cross Society)</i>	116

Гордана Лазаревић: Улога др Владана Ђорђевића као уредника и власника часописа Отаџбина у развоју здравствене културе.....	117
Gordana Lazarević: <i>Vladan Đorđević's role as the editor and owner of the journal Otažbina in building a culture of health</i>	136
Зоран Ваџић: Реформа помоћи сиромашнима – допринос Владана Ђорђевића	137
Zoran Vacić: <i>Reform of help to the Poor – Vladan Đorđević's Contribution</i>	150
Радоје Чоловић: Др Владан Ђорђевић, први почасни доктор медицинских наука Универзитета у Београду	153
Radoje Čolović: <i>Dr Vladan Đorđević, the first Honorary Doctor of Medical Sciences of the University of Belgrade</i>	164
Зоран Ваџић: „Мизерија практичној животи“ Владана Ђорђевића	165
Zoran Vacić: <i>Vladan Đorđević's "Misery of Practical Life"</i>	184
Борис Милосављевић: Породица и порекло Владана Ђорђевића	185
Boris Milosavljević: <i>Vladan Đorđević's Family and Background</i>	203
Драган Симеуновић: Полемика др Владана Ђорђевића са српским социјалистима о „сиротињској болници“ и радничком питању	205
Dragan Simeunović: <i>The Polemic of Dr Vladan Đorđević with Serbian Socialists About "the Hospital for the Poor" and the Labour Issue</i>	237
Мирослав Перишић: Дипломатски дани Владана Ђорђевића у Атини	239
Miroslav Perišić: <i>Vladan Đorđević's Diplomatic Service in Athens</i>	251
Петар В. Крестић: Шест писама Стојана Новаковића Владану Ђорђевићу 1893. године	253
Petar V. Krestić: <i>Six Letters that Stojan Novaković sent to Vladan Đorđević in 1893</i>	270
Славенко Терзић: Балкански хоризонти Владана Ђорђевића	271
Slavenko Terzić: <i>Balkan Horizons of Vladan Đorđević</i>	292
Милић Ј. Милићевић: Државне и друштвене промене за време председништва Владана Ђорђевића (октобарској режима) 1897–1900. године	293
Milić J. Milićević: <i>State and Social Changes During the Presidency of Vladan Đorđević (October Regime) 1897–1900</i>	306
Војислав Г. Павловић: Конкордатско питање за време владе Владана Ђорђевића	307
Vojislav G. Pavlović: <i>The Concordat Issue During the Government Led by Vladan Đorđević</i>	319

Владимир Јовановић: <i>Владан Ђорђевић и Ивањдански атентат</i>	321
Vladimir Jovanović: <i>Vladan Đorđević and the Ivandan Assassination Attempt</i>	340
Ђорђе Ђурић: <i>Владан Ђорђевић и Јован Жујовић, њихов политички судбина два разочарана обреновићевца</i>	343
Đorđe Đurić: <i>Vladan Đorđević and Jovan Žujović, the Political Destiny of two Disillusioned Supporters of the Obrenović Dynasty</i>	360
Јован Делић: <i>Владан Ђорђевић у науци о књижевности</i>	363
Jovan Delić: <i>Vladan Đorđević and the Science of Literature</i>	377
Душан Иванић: <i>Владан Ђорђевић и српски реализам</i>	379
Dušan Ivanić: <i>Vladan Đorđević and Serbian Realism</i>	385
Љиљана Костић: <i>Аутобиографски и поезијски дискурс Владана Ђорђевића</i>	387
Ljiljana Kostić: <i>Vladan Đorđević's Autobiographical and Poetic Discourse</i>	397
Татјана Јовићевић: <i>Историја, фикција, актуелност – причање и поруке у прози Владана Ђорђевића</i>	399
Tatjana Jovičević: <i>History, Fiction, Actuality – Storytelling and Messages in the Prose of Vladan Đorđević</i>	415
Јована М. Јосиповић: <i>Митолошка романтичарска љубави и страсти у Кочиној крајини</i>	417
Jovana M. Josipović: <i>Mythopoetics of Romantic Love and Passion in Kočina krajina</i>	426
Драгана Вукићевић: <i>Голгота – поезија мелодрамске прозе</i>	427
Dragana Vukičević: <i>Golgotha – The Poetics of Melodramatic Prose</i>	445
Снежана Милосављевић Милић: <i>Слика владара између историјске и књижевне наративе у роману У фронт Владана Ђорђевића</i>	447
Snežana Milosavljević Milić: <i>A Portrait of a Ruler Between Historiographic and Literary Narration – U front by Vladan Đorđević</i>	455
Горан М. Максимовић: <i>Путописна проза Владана Ђорђевића</i>	457
Goran M. Maksimović: <i>Travelogue Prose by Vladan Đorđević</i>	468
Зорица Несторовић: <i>Радо Владана Ђорђевића у области драме</i>	469
Zorica Nestorović: <i>Vladan Đorđević's Work in the Field of Drama</i>	484

Радослав Ераковић: <i>Лекар, њојџуковник и невешџи коњаник: мемоарско-дневничка сучељавања Владана Ђорђевића и Пере Тодоровића</i>	485
Radoslav Eraković: <i>Physician, Lieutenant Colonel and Unskilful Equestrian: Literary Rivalry Between Vladan Đorđević and Pera Todorović</i>	495
Гордана Илић Марковић: <i>Бечке њодине Владана Ђорђевића</i>	497
Gordana Ilić Marković: <i>Die Wiener Jahre von Vladan Đorđević</i>	514
Драгана Бедов: <i>Успомене Владана Ђорђевића – између сведочења и настојања</i>	515
Dragana Bedov: <i>Uspomene by Vladan Đorđević – Between Testimony and Aspiration</i>	541

РЕЧ УРЕДНИКА

На предлог Одељења медицинских наука, Председништво Српске академије наука и уметности је 2020. годину посветило академику Владану Ђорђевићу. Четворочлани Одбор добио је изузетно тежак задатак да, на начин како су већ представљени истакнути чланови Академије, Јован Цвијић, Михаило Петровић Алас, Стојан Новаковић и Слободан Јовановић, нашој и страниој јавности што потпуније представи академика Владана Ђорђевића, који је током свог, за своје време врло дугог живота, уз изврсне личне способности, испољио широка интересовања и дао изузетне доприносе у разним областима у којима је делао и којима је често давао и лични печат.

Владан Ђорђевић је био један од првих Срба пореклом из Србије који су завршили студије медицине, први српски хирург у данашњем смислу речи који је у области хирургије и српске медицине, војном и грађанском санитету, медицинској публицистици, издаваштву и преводилаштву у медицини, оставио изузетно дубоке трагове. Уз то, он је био изузетан друштвени радник, оснивач три велика друштва која и данас постоје и успешно раде, председник Одбора београдске општине, успешан министар просвете и црквених дела, министар привреде, вишегодишњи дипломата у Грчкој и Турској, три године председник Владе и министар иностраних дела, истакнути национални радник, који се успешно огледао и у књижевности као писац приповедака, историјских романа, путописа, преводилац, оснивач, власник и уредник часописа *Ошацибина*, једног од најбољих часописа у другој половини деветнаестог века, припадник једне изузетне генерације српске интелигенције која је дала огроман допринос обнови српске државе и њених институција.

У свом изузетно богатом животу, био је активни учесник четири рата, француско-пруског (1870/71), начелник српског војног санитета у два српско-турска рата (1876–78) и српско-бугарског рата (1885) и заточеник у Првом светском рату. Сретао је најистакнутије људе свога времена, из области медицине, књижевности, политике, дипломатије, разговарао и преговарао са неким од најзначајнијих државника свога времена, био гост председника, краљева, царева и султана, али и политички осуђеник и заточеник.

Да би што боље одговорио овом врло захтевном задатку, Одбор је одлучио да се у Галерији Српске академије приреди изложба о животу и делу Владана Ђорђевића са репрезентативним каталогом, да се организује научни скуп о његовом животу и делу, да се изда двојезично издање о његовом животу, делу и времену у коме је деловао, да се изда зборник

радова са научног скупа и да се издају његове „Успомене“, које у рукопису скоро цео век чекају на објављивање.

Чланови Одбора су поделили задатке. Академици Владимир Кањух и Радоје Чоловић су се старали о прилозима о академику Владану Ђорђевићу који су на било који начин у вези са медицином, дописни члан САНУ Мирјана Радојевић о радовима који се односе на његову делатност у дипломатији, државним и државничким пословима, а дописни члан Јован Делић о радовима из области књижевности.

Чланови Одбора изражавају велику захвалност свим ауторима прилога, а посебно рецензентима, академицима Василију Крестићу, Нади Милошевић Ђорђевић, Миодрагу Чолићу и Љубодрагу Димићу, и професорима Душану Иванићу и Горану М. Максимовићу, који су уложили велики труд да анализирају и оцене прилоге који се налазе у књизи.

О Владану Ђорђевићу су написане књиге и бројни радови, анализирани су његове делатности у разним областима, одржавани су научни скупови, држана предавања и припређиване изложбе. По сазнању Одбора, ово је први пут да се на једном месту настоји да се осветле његове делатности у свим областима у којима је делао, медицини, књижевности, друштвеним, дипломатским, државним и државничким и другим областима.

Свесни да ни на једном научном скупу о Владану Ђорђевићу није могуће рећи све, и да ће увек остати нешто што није обухваћено и анализирано, чланови Одбора се ипак надају да ће њихов труд и труд великог броја приложника у књигама и предавача на научном скупу помоћи да учесници скупа и читаоци пратећих публикација стекну једну потпунију слику о животу и делу академика Владана Ђорђевића.

Одбор је био одлучио да се научни скуп одржи на 176. годишњицу рођења академика Владана Ђорђевића и да се радови планирани за научни скуп објаве у књизи „Владан Ђорђевић, живот и дело“ пре одржавања скупа 3. и 4. децембра 2020. године.

Нажалост, иако су све припреме биле обављене, због пандемије изазване корона вирусом и рестрикција које су уведене у циљу њеног сузбијања, одржавање научног скупа у планирано време није било могуће, тако да је скуп морао да се одложи и биће одржан чим то буде било могуће.

Уредници

АУТОБИОГРАФСКИ И ПОЕТИЧКИ ДИСКУРС ВЛАДАНА ЂОРЂЕВИЋА

ЉИЉАНА КОСТИЋ*

С а ж е т а к. – Високе политичке позиције које је Владан Ђорђевић заузимао значајно су утицале на његов целокупан живот и на књижевни рад. У овом раду посматра се Ђорђевићева мемоарска и фикционална проза и утврђује удео аутобиографског у њима. Закључује се да је аутобиографски моменат, присутан у различитим жанровима (мемоари, романи, приповетке, путописи), битан за разумевање Ђорђевићевог књижевног дела. Књижевност му је често служила да полемиче с временом и појединцима, али и да одбрани своје поступке и политичку делатност.

Кључне речи: Владан Ђорђевић, аутобиографија, поетика, историја

Пишући у мемоарима *Успомене* о почецима свог књижевног рада, Владан Ђорђевић се осврнуо на приповетку *Пустинињак* (1859), насталу у гимназијском периоду. Изразито самокритичан, опширно је тумачио њен садржај и своје подстицаје за писање, осуђујући схематичност и наивност овог дела. У лик главног јунака, како истиче, уградио је и одређене аутобиографске елементе, а за поједине мотиве налазио је потпору у властитим доживљајима.¹

Шест деценија касније Ђорђевић је објавио роман *Цар Душан* (1920). У чланку *Три аутобиографска романа* (1921), којим је пропратио појаву овог дела, Војислав Јовановић је као његову доминантну одлику истакао управо личну слику пишчевог живота, наводећи да у овом роману аутор пружа „драгоцених података о својој живописној и легендарној особи“.² Ђорђевић се, дакле, и у позним годинама определио за аутобиографски предло- жак у свом књижевном делу.

* Педагошки факултет Универзитета у Крагујевцу, имејл: ljcostic972@gmail.com

¹ Владан Ђорђевић, *Успомене. Културне скице из групе њоловине девединаестог века*, Нови Сад: Књижара „Славија“, 1927, стр. 304.

² Војислав Јовановић, *Три аутобиографска романа*, Српски књижевни гласник, књ. 3, мај – август 1921, стр. 138.

Књижевни радови публиковани између приповетке *Пусићинак* и романа *Цар Душан* потврђују да су Ђорђевићу веома погодовала дела са аутобиографским предзнаком. Присуство аутобиографског дискурса у различитим жанровима – мемоарима, романима, путописима и приповеткама – може се тумачити као Ђорђевићев дијалог са временом и људима, размишљање о конкретним друштвено-историјским околностима и својој улози у бројним дешавањима, коначно и својеврсна исповест једне од најутицајнијих личности свога времена. Ова дела могуће је, стога, посматрати и као грађу за упознавање друштвених и политичких кретања и културних струјања у Србији у том периоду.

Владан Ђорђевић је био значајна личност српске политичке и културне сцене – најпре као дворски лекар кнеза Милана, потом као начелник Војног санитета, председник београдске општине, министар, дипломатски представник у Атини и Цариграду и председник владе. На том путу доживео је идеолошки преображај и од републиканца постао монархиста и „поуздани обреновићевац“.³ Његови мемоарски и историјски радови публиковани и настали у последњим деценијама живота – историја трогодишњег председничког мандата (*Крај једне династије*), брошура *Последњи Обреновић*, романи *Голубица* и *У фронти* и мемоари *Српско-турски рат*, *Историја српско-бујарској рати*, *Министар у ајсу*, *Успомене* и *Министар у ројству* – имају јасну сврху: да осветле једно време и пишчеву улогу у том времену.

Свест о улози коју је имао у стварању историје свог народа, била је Ђорђевићу и један од повода за настанак одређених дела. На тај начин се посредно обраћао читаоцима, преносећи им своје виђење одређеног догађаја. У предговору мемоарима из српско-бугарског рата он дефинише намеру и потребу писања, које су се увек тицале опште користи:

„Служећи у та три рата као начелник санитетског одељења Врховне команде српске војске, ја сам својим очима гледао натчовечанске напоре нашега народа да одговори својој националној мисији, и зато сам сматрао за дужност, не само да положим јавни рачун о раду војне струке, којом сам управљао у та три рата, што сам учинио у мојој *Историји српској војној саницији*, него да побележим и да сачувам за потоње нараштаје све оно што сам видео и од самих ратних операција, све што сам могао прикупити поузданих података о свима догађајима у тим ратовима“.⁴

У предговору мемоарима *Успомене* Ђорђевић бележи да је „почео да их пише у форми културних скица, које могу доцније послужити као потка за културну историју Србије у другој половини 19. века“.⁵ Предговори и посвете потврда су да Ђорђевићева књижевна дела, пре свега мемоари, нису били само пуко присећање на поједине догађаје и личности и евокација прошлости, већ и свест о сврси коју једно књижевно дело треба

³ Сузана Рајић, *Владан Ђорђевић: биографија поузданој обреновићевца*, Београд: Завод за издавање уџбеника, 2007.

⁴ Владан Ђорђевић, *Историја српско-бујарској рати 1885, књига прва: Од Пироти до Сливнице*, Београд: Нова штампарија „Давидовић“, 1908, стр. VII.

⁵ Владан Ђорђевић, *Успомене*, стр. 5.

да има. Већ је у својим раним радовима – беседи *Важности јесѣасѣвенице*⁶, одржаној на оснивачкој скупштини Уједињене омладине српске у Новом Саду (1866) и *Књижевном оѣласу* за драму *Народ и великаши* (1868) – истакао став о утилитарној функцији књижевности.⁷ Поновио га је и касније, у *Усѣоменама*, размишљајући о поводима за писање мемоара из српско-турског рата, од којих би, по његовом мишљењу, требало да буде користи за читав народ.⁸

За Владана Ђорђевића, који је у време писања мемоара реалиста, *mimesis* је основна претпоставка сваког дела. Зато он истиче да ретроспектива његовог живота и историјских, културних и политичких дешавања у Србији у потпуности одговара истини. У жеку полемике са архимандритом Нићифором Дучићем, он бележи: „Ја не знам већег цинизма него кад неко јавно каже оно што није истина“.⁹ У планираном предговору за мемоаре из српско-турског рата децидно износи: „И најмањи прилог за грађу наше ратне историје у 1876. биће од велике важности ако само буде истинит“.¹⁰ У вези са белешкама из српско-бугарског рата подвлачи да истину „воли до фанатизма“.¹¹

Пишући своје мемоаре, Ђорђевић је, приповедајући о догађајима, истовремено приповедао и о себи. Притом је, посматрајући свој живот уназад, „вршио селекцију“ догађаја „по одређеним принципима“, уланчавајући их у један низ, при чему се поједини догађаји најчешће изостављају, а другима се даје већи примат него што су имали.¹² Осим тога, мемоаре је писао са одређене временске дистанце, с које је судио о људима, догађајима и својим поступцима. Ђорђевић догађајима, дакле, не даје онај смисао какав су имали у тренутку дешавања него онакав какав би могли имати у тренутку причања о њима. Отуда би његове мемоаре требало посматрати и у нешто ширем контексту – они нису „само сведочанство о прошлим догађајима већ и сведочанство о томе како их аутор види у одређеном времену“.¹³ Питање је какав би смисао дао одређеним догађајима да их је сагледавао у тренутку њиховог дешавања.

Интересантан је, међутим, став Владана Ђорђевића о томе. Пишући у *Усѣоменама* о мемоарима из српско-турског рата, износи да је у време овог рата водио дневник, али да је одустао од даљег писања, верујући да у том „туробном“ времену, у коме се све „црнило“, „не би могућно било писати објективно“, те да је приступио писању мемоара са временске

⁶ Владан Ђорђевић, *Важности јесѣасѣвенице*. Нови Сад: Штампарија Игњата Фукса, 1866.

⁷ Владан Ђорђевић, *Књижевни оѣлас*, Вила, IV, 34, 5/17. XII 1868, стр. 410.

⁸ Владан Ђорђевић, *Усѣомене. Кулѣурне скице из груѣ ѣоловине девѣйнаесѣоѣа века*, књ. II–V, Рукописно одељење Матице српске, М.14.045/I–II, књ. 3, XXVIII.

⁹ *Исѣо*, књ. 4, XXXIII.

¹⁰ *Исѣо*.

¹¹ *Исѣо*, књ. 5, XLI.

¹² Никола Грдинић, *Ауѣобиоѣрафија – ѣроблеми ѣроучавања*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, 51, 3, стр. 669.

¹³ *Исѣо*, стр. 669.

удаљености са које је могуће реално сагледати догађаје „без раздражености“.¹⁴ Ђорђевић, дакле, верује да је сагледавање догађаја са одређене временске дистанце предуслов истинитости испричаног. Његови мемоари писани су са различите временске удаљености – негде су сећања била још свежа (*Српско-турски рат*, *Министар у ројстиву*), док у сећањима на детињство и младалачко доба (*Усиомене*) то није био случај. *Усиомене* пише времешни Ђорђевић, разочаран развојем догађаја, због чега се у његовом тону често осећају горчина и разочарање изневереног поштоваоца династије Обреновић. Та чињеница потврђује да је његово виђење историјских дешавања под снажним утицајем емоција, што додатно доводи у питање објективност и истинитост испричаног.

Ђорђевић је желео по сваку цену да побије било какву сумњу о извртању историјске истине и евентуалној властитој интерпретацији догађаја. Говорећи о мемоарима из српско-турског рата, подвлачи да се није руководио „каквим личним или партијским егоцентричним“ циљем.¹⁵ Желећи да своје мемоаре учини што приближнијим објективној стварности, користио се разноврсном грађом – делима других мемоариста, писмима, извештајима, некада именованих а некада анонимних личности. У мемоарима *Министар у айсу*, који су, будући у епистоларној форми, једини Ђорђевићеве мемоари писани у тренутку догађања, отишао је корак даље и своје записе документовао фотографијама личности о којима пише.

Неретко су секундарни извори, којима се користио, настали знатно касније, те их је, будући да су преломљени кроз призму накнадних промишљања, тешко посматрати као поуздане, што потврђује и мишљење које је у писму упућеном Ђорђевићу изнео Радомир Путник, образлажући своја сећања и виђење српско-турског рата – у вихору ратних дешавања слика би била посве другачија од оне настале касније, „у топлој соби, за глатким столом, уз остале повољне околности“.¹⁶ Путник је, дакле, установио неке од поетичких одлика мемоара и није делио мишљење Владана Ђорђевића о веродостојности накнадног сагледавања догађаја.

Питање је, такође, да ли сви секундарни извори могу решити проблем субјективног тумачења догађаја, посебно што је Ђорђевић ретко користио оне изворе који демантују његове ставове.

У Ђорђевићевим мемоарима је причање о догађајима и другима испреплетано са причањем о себи. Док бележи податке о културном животу Београда (*Усиомене*), о својим затворским данима (*Министар у айсу*), он слика и свој живот. Истовремено, сликајући свој живот, прича и историју. Отуда је успостављен баланс између дискурса јавности и дискурса приватности.¹⁷ У мемоарима из српско-турског и српско-бугарског рата, Ђорђевић је истицао дискурс јавности и описао ратне догађаје и појединачне судбине, док се тек незнатно дотицао приватних тема. У *Усиоменама*, напротив, поступа другачије – не

¹⁴ Владан Ђорђевић, *нав. дело*, књ. 3, XXVIII.

¹⁵ *Исио*.

¹⁶ Владан Ђорђевић, *Српско-турски рат: усиомене и белешке из 1876, 1877. и 1878. године*, књ. 2, Београд: Штампарија Д. Давидовића, 1907, стр. 87.

¹⁷ Мирјана Стефановић, *Аутиобиографија*, Београд: Службени гласник, 2010, стр. 39.

скрива интиму већ пише о првим љубавима, првом сексуалном искуству, свом браку, породици и другим темама из приватне сфере. Причања се овде, дакле, крећу од личног према општем – од приватних тема (детињство, младост) до културне и политичке слике времена у коме је аутор живео. Док говори о другима, Ђорђевић прича и о себи и обратно – други су најчешће и објекат компарирања (на пример, док говори о свом хармоничном браку, супротставља му раскалашност жене свог кума Љубомира Каљевића, што је нарушило њихову брачну везу и др.). Међутим, поставља се питање да ли је Ђорђевић могао бити објективан у сагледавању свог и туђих живота, да ли је са одређене временске дистанце, могао „говорити истину, ништа не слагати“.¹⁸ У вези са овим проблемом значајно је мишљење Радомана Кордића који пише да је писац мемоара

„расцепљен између захтева за објективношћу [...] илузорне претпоставке да се дискурс може поклопити с реалношћу и субјекатске пројекције те реалности [...] између представе реалности и немогуће реалности (мемоариста не види – природа његовог дискурса га заслепљује – да на месту реалности увек налази само тумачење, дискурс о реалности, и да је то једини начин на који је могућ дискурс реалности)“.¹⁹

Отуда мање-више свака прича коју аутор прича о свом животу мора да садржи и одређену дозу субјективности и фикције.²⁰ Никола Грдинић о овом проблему размишља на следећи начин:

„Тиме што описује сам себе, аутор је неминовно субјективан, али он истовремено зна о себи оно што други, посматрајући га споља, никако не могу знати, па је објективности од њих. Али аутобиограф пише и о другима, дакле оно што је чуо и видео, што је поверљиво, па је објективније. Међутим, када понире у туђу личност, неминовно је субјективан. Тако се у аутобиографији јављају субјективно/објективно причање о себи са објективно/субјективним причањем о другима“.²¹

Многа места у Ђорђевићевим мемоарима потврда су оправданости овог питања. Његова суревњивост често му није дозвољавала да говори о себи објективно. О томе најречитије говори епизода о паду с коња из мемоара *Српско-турски рат*.²² О овој Ђорђевићевој

¹⁸ Никола Грдинић, *нав. дело*, стр. 668.

¹⁹ Radoman Kordić, *Fantizmatiski smisao pripovednih oblika i retorike u memoarima*, Зборник радова XVIII столеће. Аутобиографије и мемоари, Нови Сад: Прометеј, 1993, стр. 84.

²⁰ У *Знаковима њоред љуџа* Андрић пише:

„Кад читам или слушам како неко описује или препричава оно што сам својим очима видео, ја увиђам јасно да је истину, праву истинску истину, немогуће тако утврдити и непромењену пренети даље, до других људи и нових нараштаја“ (Ivo Andrić, *Znakovi pored puta*, Sarajevo: Svjetlost, 1981, стр. 235).

²¹ Никола Грдинић, *нав. дело*, стр. 672.

²² Владан Ђорђевић, *Српско-турски рат: усјомене и белешке из 1876, 1877. и 1878. године*, књ. 1, стр. 233.

незгоди писао је и Пера Тодоровић у свом *Дневнику једној добровољца*.²³ Док је Тодоровић доследно ироничан и подсмешљив у сликању „тазе потпуковника“ Ђорђевића, који накићен ордењем пада с разиграног парипа у прашину, он кривицу налази у незгодном терену, одлучно побиијајући било какву назнаку комичног у самом догађају. Такође, слично поступа и у вези са другим Тодоровићевим наводима везаним за поменути рат (самоубиство мајора Стеве Велимировића и сл.), нудећи увек своје виђење као веродостојно.

Чак и онда када је Ђорђевић покушавао да о себи суди објективно, његова исповест је више одисала лажном скромношћу него истинском објективношћу. Када, на пример, говори о свом постављењу на место председника владе, његови аргументи делују неубедљиво јер се иза њих наслућује призив таштине:

„Ја никако нисам за шефа једне владе. Ја нисам никакав политичар. [...] За политичара ја сам сувише искрен човек, имам сувише уобразиље и сувише сам пргава прзница. За тридесет година јавног живота нисам умео стећи ниједног пријатеља, а заклетих непријатеља имам на стотине“.²⁴

Ђорђевић је од ране младости показивао љубав према књижевности. Био је спреман да студије медицине подреди књижевном раду и књижевност изабере за своје животно опредељење. Међутим, то није учинио, што је образложио у мемоарима *Министар у айсу* на следећи начин:

„Да није било моје лекарске и чиновничке зараде, ја бих одавно умро од глади. За то се никад нисам ни могао искључиво посветити књижевном раду, него сам га увек радио узгред, дилетантски, поред оног посла од кога сам морао живети“.²⁵

Мемоари су жанр најближи Ђорђевићевом уметничком сензибилитету, будући да је у њима могао бележити одређене догађаје без размишљања о естетским вредностима. У мемоаре из српско-бугарског рата он, истина, уноси и белетристичке пасаже, желећи да читаоцима учини приближним „скупо плаћено искуство“ и да допринесе „психологији рата и рељефности историјске слике“.²⁶ Његов стил спорадично одликују сугестивни и експресивни описи (*Успомене, Српско-буарски райи*), премда је уочљива доминација документарног и историографског дискурса.

Писање је за Ђорђевића било „уживање више врсте“, један од видова релаксације, једним делом и естетска потреба, али и остварење жељене представе о себи као уметнику

²³ Пера Тодоровић, *Дневник једној добровољца*, Београд: Нолит, 1988, стр. 103.

²⁴ Владан Ђорђевић, *Крај једне династије: њрилози за историју Србије од 11. октобра 1897. до 8. јула 1900*, књ. 1 (1897–1898), Београд: Штампарииа Д. Димитријевића, 1905, стр. 8.

²⁵ Владан Ђорђевић, *Министар у айсу*, Београд: Штампарииа „Штампе“ Ст. М. Ивковића и комп., 1909, стр. 647.

²⁶ Владан Ђорђевић, *Историја српско-буарској райи 1885, књија њрва: Од Пироџа до Сливнице*, стр. X.

која га није напуштала.²⁷ Он је много више желео да буде писац него што је за то имао уметничког сензибилитета и дара. Отуда су његова поједина дела сведена на фактографију, што је додатно утицало на њихов квалитет и рецепцију.

Владан Ђорђевић је био најуспелији онда када је губио свест о својој улози у стварању историје и сврси које једно дело треба да има. Међутим, ни тада није могао да побегне од потребе да говори о себи и свом животу. Аутобиографски елементи присутни су и у његовој фикционалној прози – у романима, путописима и, мањим делом, у приповеткама. Опаска Војислава Јовановића у вези са романом *Цар Душан* могла би се применити и на остала Ђорђевићева дела. Аутобиографско се у њима преплиће са историјским, што је посебно видљиво у романима.

Роман *Цар Душан* Ђорђевић је у значајној мери темељио на властитом животном и политичком искуству. Неспорно је да је лик царице Јелене, пре свега њене особине (постојаност, разумност и трезвеност) градио по узору на своју жену Паулину, сталожену и прагматичну Немицу. Призори из интимног живота цара Душана и царице Јелене, њихова нежност и речи из милоште које су размењивали, засновани су на личним доживљајима. Начин на који су се Душан и Јелена обраћали једно другом („мој намрштено“, „страшило људско“, „автократоре ружни“, „нећу те више пољубити док за то сам не замолиш, па и онда Бог зна да ли ћу ти молбу испунити кад си тако ружан“ и сл.), страствени пољупци („притисну му издашни пољубац на уста“), те међусобно поверење и разумевање за мужевљеве послове и проблеме, веома подсећају на однос између Владана и Паулине.²⁸ У Душановој љубави и пажњи према млађаном Урошу осећа се брижност којом је Ђорђевић обасипао своју децу. Посебно је, у вези с тим, интересантна епизода у којој је насликана породична идила, када се Душан, далеко од бојног поља, безбрижно игра са својим јединчетом:²⁹ Раздраган, са сином у крилу, Душан престаје да буде силни цар и постаје задовољни отац који своје дете задиркује, пева му цупалке и стрпљиво одговара на бројна дечја питања, будећи својим одговорима јуначки дух младог Немањића. Бројни примери из *Успомена* који сликају Ђорђевићеву разнеженост и велику љубав према деци и породичном

²⁷ Илустративно је с тим у вези Ђорђевићево понашање након објављивања прве приповетке *Пушчана зрна* (1860) у подлиску *Српских новина*. Осећање поноса и задовољства пропратио је наручивањем гардеробе која је одговарала његовој замисли поете – „црни кришпин“, црне панталоне и шешир, „разбацани крајеви велике црне свилене мараме“ и „појетски дугачка коса“ (Владан Ђорђевић, *Успомене*, стр. 360).

²⁸ Изводи из преписке с Паулином, које је Ђорђевић донео у *Успоменама*, аргументују ову тврдњу. У једном писму свом супругу, Паулина пише: „Да си ми овде, удавила бих те пољупцима“ (Владан Ђорђевић, *Успомене*, књ. 2, XX). Њихова кореспонденција одише нежношћу и љубављу („Та ти си бисер љубави и верности, бисер који више вреди него сви милиони овога света, и зато си ти моја жена и зато те ја безгранично љубим“), а у обраћању једно другом, служили су се, из милоште, следећим речима: „моја мала, ружна жено“, „ругобо једна“ и сл. (*Истѐо*, књ. 2, XX–XXI)

²⁹ Владан Ђорђевић, *Цар Душан, историјски роман из XIV века у њири књије*, књ. II: *Краљ*, Загреб: Хрватски штампарски завод, 1920, стр. 144.

амбијенту уопште, образлажу његову умешност у дочаравању фамилијарне идиле и удео аутобиографског у психолошком профилисању свог јунака.

Бројне Душанове поступке Ђорђевић је сагледао кроз окуларе савременог живота – стиче се утисак да он није могао другачије да гледа, већ по аналогијама са њему савременим временом. Служио се, притом, историјским изворима, али и властитим политичким искуством када је за тим било потребе. Визија цара Душана и средњовековне Србије проистекла је из идеала омладинске генерације и представе о идеалном владару. Она се, такође, темељила на Ђорђевићевом разочарању у политику последњих Обреновића. Познавање прилика на двору кнеза/краља Милана послужило му је у покушају реконструкције живота на двору цара Душана. Очито да је своје искуство са Миланом Обреновићем унео у сликање односа између цара Душана и патријарха Јанићија, његовог великог логотета. Присност и поверење које је у првим годинама сарадње красило односе кнеза Милана и Владана Ђорђевића, јасно се очитава у Душановој наклоности и поштовању које је исказивао према своме канцелару:

„Добро јутро, драги Јанићије, рече Душан и пружи руку своме великом логотету. ‘Зашто ти наређујеш да те пријаве када сам ти једанпут за свагда рекао да ми можеш доћи кад год хоћеш?’

‘Хвала ти, светла круно, али ја слутим какав ће важан разговор имати високо ти краљевство са великим војводом, јер си га хтео звати још пре неколико дана, па нисам хтео да сметам у томе разговору’.

‘Никада ти мени не сметаш. И ја и Оливер имамо само да се поучимо од сваке твоје речи’³⁰.

Рефлексије о Душановој политици плод су Ђорђевићевог ангажовања у политичком животу Србије. Дешавања на државном сабору у Сврчину, Ђорђевић коментарише служећи се властитим искуством. Неочекивану част коју је Душан указао младом Јовану Оливеру, великом челнику, када га је, на изненађење свих, поставио поред себе, писац је прокоментарисао са извесном дозом ироније: „Милош Војиновић пође за њим (Душаном – прим. Љ. К.), али се иза њега прекрсти од чуда. Шта је он знао како ће тек после петсто-шестсто година поступати престолonasледници са ‘шефовима опозиције’³¹. Када, знатно касније, говори о напорима млетачког дужда да спречи Душанов поход на Босну, он каже: „Изгледа да је у 14. веку било влада које нису могле да појме да извесним својим наредбама праве своје пуномоћне посланике просто смешнима.“³² Упоредо с тим, Душаново отпуштање млетачких поклизара након њихове безуспешне вишемесечне мисије измирења с Босном, тумачи на следећи начин: „Оно његово ‘ви пођите с Богом’ беше што

³⁰ *Истио*, стр. 144.

³¹ Владан Ђорђевић, *Цар Душан, историјски роман из XIV века у шри књије*, књ. I: *Млади краљ*, Загреб: Хрватски штампарски завод, 1919, стр. 231.

³² Владан Ђорђевић, *Цар Душан, историјски роман из XIV века у шри књије*, књ. III: *Цар*, Загреб: Хрватски штампарски завод, 1920, стр. 307.

је данас шиљање пасоша посланицима са којима се прекидају односи, бар се тако могло протумачити, ако затреба“.³³ С позиција Ђорђевићевог времена и политичког искуства, млетачки поклисари били су у Душановој земљи *persona non grata*. Очигледно да је овом аналогичном желео да покаже да се историја често понавља.

Изузев првог романа (*Кочина крајина*), сви остали Ђорђевићеви романи условно се могу посматрати као аутобиографски. У ткиво романа *Голіоша* Ђорђевић је уткао обиље епизода из приватног живота, чија је функција да одређену слику или виђење неког проблема учине што потпунијим. У лику доктора Ђоке Владића (*Голіоша*) и, касније, Ђоке Лазића у роману *У фронти*, препознаје се сам писац и његов сангвинични карактер. Поменути јунаци добиће у романима улогу критичара краља Милана. Због изразите блискости, а гоњени жељом да буду глас разума краљу, имаће слободу да му укажу на бројне погрешке и бесмислене одлуке које је доносио. Критике упућене краљу кореспондирају са записима о српском владару које је Ђорђевић оставио у својим мемоарима. Владићев и Лазићев портрет су психолошки развијенији од других портрета у роману, што је сасвим разумљиво. Ђорђевић притом не затвара очи пред неким својим манана – истиче Владићеву, тј. своју плаховитост и увредљивост, због чега је краљу често претио оставкама, које, најчешће, није подносио. Међутим, лик доктора Владића нема наглашеније место у структури романа *Голіоша*, док доктору Лазићу намењује кључну улогу – као чувара патријархалних вредности и дубоко рационалног поштоваоца, претвара га у спасиоца морално и физички посрнулог краља.

У лику бившег министра Милутиновића (*Голіоша*) рефлектују се одређене епизоде из Ђорђевићевог живота. Милутиновић је приказан као верни обреновићевац – на шта указују имена његових синова: Милош, Михаило и Милан – што је, уосталом, Ђорђевић одувек био (његов син љубимац звао се Милан, а кћерка Наталија!). У исповести Милутиновићеве жене о њиховом тешком животу и жртви коју су као породица морали да поднесу због служења краљу и отаџбини, наслућује се исповед Ђорђевићеве жене Паулине – њихов живот је, због политичког ангажовања, био у знаку одрицања, честих финансијских недаћа и бројних породичних трагедија. Милутиновићево исповедање жени и образлагање својих поступака уједно је и оправдавање Владана Ђорђевића због свог уласка у политику. У прогону Милутиновићеве породице треба тражити везу с тортуром кроз коју је прошла Ђорђевићева породица после његове оставке на место председника владе 1900. године. Такође, у приповедању Милутиновићевог оца о својим прецима и њиховом досељењу у Србију уочавају се епизоде из прошлости Ђорђевићеве породице, о чему је опширно писао у *Успоменама*, док је лик Милутиновићеве мајке Ђорђевић градио на основу лика своје стармајке Мане. Ђорђевић је, уосталом, у својим *Успоменама* истакао да у роману *Голіоша* има „девет десетина голе историје, а само једна десетина романтичарске уобразиље“, што не само да има за циљ да потврди аутентичност дешавања на двору краља Милана, већ и додатно потврђује присуство аутобиографског дискурса.³⁴

³³ *Истио*.

³⁴ Владан Ђорђевић, *Успомене*, књ. 5, XLVII.

На аутобиографским елементима заснован је и идеолошки дискурс приповетке *Како се човек заљубљује, неколико сцена из живота једнога лекара* (1870), у којој Ђорђевић излаже своја републиканска и материјалистичка начела. У атмосферу салонског живота у Београду, у сред љубавне тематике, убацио је расправу у вези с тим који је облик државног уређења најбољи. Један од гостију у салону заступа став да је монархија „најбоља државна форма“ која је јемство за мир и напредак, док кнегиња, у чијем дому су гости окупљени, налази мане овом облику владавине, који, по њеном мишљењу, гуши човечје слободе.³⁵ У расправу се укључује и доктор Атанацковић за кога ниједна државна форма није савршена, али од свих постојећих предност даје републици: „Релативно је најбоља република, јер даје највише поља свакоме појединцу да развије све своје снаге“.³⁶ Опредељење за републику, као и неки други ставови изнети у овој приповеци, наговештавају да се иза лика доктора Атанацковића крије сам Владан Ђорђевић, материјалиста и, у време писања приповетке, републиканац по уверењу. Замерке изнете на рачун монархистичког уређења кореспондирају са ставовима које је неколико година касније, када му је понудио место дворског лекара, саопштио кнезу Милану.

Идеолошки дискурс видљив је и у приповеци *Ћир Таса* (1873). Епилог приповетке, у коме Ђорђевић иронично бележи: „Само је једно штета, а то је што међу нама нема ниједног социјалног демократе. Он би нам одмах доказао како је крвав свршетак ћир Тасин, проста илустрација радничког питања у Србији“, крије аутобиографски контекст.³⁷ Будући да је приповетка настала у време Ђорђевићевог сукоба са Светозаром Марковићем, готово је очигледно да је ова иронична опаска била алузивна жаока упућена Марковићу, којом се индиректно настављала њихова полемика – започета неслагања су се тицала начина на који треба уредити државу како у њој не би било сиротиње. Заговарајући идеје републиканства, „везујући се чвршће за позитивистичку поступност и дарвинистичку еволутивност“, оградио се од ставова социјалиста.³⁸

Присуство аутобиографског исказа карактеристично је за путопис као жанр. Ђорђевић у путописима не идеализује себе, али при описивању предела бира податке и своја размишљања у вези с њима. Отуда се и у путописима уочава идеолошки дискурс, посебно у ставовима идеолога Уједињене омладине српске, који и у лепоти предела кроз које пролази налази аналогију са актуелним временом и положајем свог народа, што изазива национално-романтичарски занос и позив на борбу и ослобођење (*Мирамаре, Два дана кроз чешко-саску Швајцарску, Гмунденско језеро*).

Аутобиографске елементе Ђорђевић је уградио и у путопис *Кроз Швајцарску* и то на два начина. С једне стране је експлицитно износио податке из свог живота, док је, с друге стране, аутобиографске елементе смештао у контекст животних прича сапутника и појединаца које је на путовању упознао. На путу се сусрео са извесном госпођом

³⁵ Владан Ђорђевић, *Скујљене ѝријовейке III*, Панчево: Књижара браће Јовановића, 1876, стр. 278.

³⁶ *Истио*, стр. 281.

³⁷ Владан Ђорђевић, *Скујљене ѝријовейке IV*, Панчево: Књижара браће Јовановића, 1879, стр. 110.

³⁸ Сузана Рајић, *нав. дело*, стр. 77.

Херцовицом, докторком, педијатром, идеалисткињом, занетом узвишеним и лепим, али дубоко трагичном мајком и женом. У њеној исповести о губитку сина јединца Ђорђевић је инкорпорирао властиту исповест, описујући последње дане живота свог тешко оболелог детета.³⁹ Повест о несрећној мајци која је изгубила сву своју децу пропратио је коментаром упућеним читаоцима којима ће прича „бити позната јер познају сва лица“ о којима је у њој било речи (Ђорђевић 1879: 251).⁴⁰ Ђорђевићева потреба да говори о себи повремено добија призвук егоцентричности, али је истовремено и у вези са његовим темпераментом и екстревентношћу.

Пишући своја књижевна дела, Владан Ђорђевић је непрестано имао на уму свест о улози коју је имао у креирању српске политичке и културне сцене, због чега му је књижевност често служила да се обрати читаоцима, нудећи им своје виђење стварности и бранећи своје поступке и радње. Присуство аутобиографског дискурса у његовом делу требало би посматрати у том контексту. Посебно је доминантан у годинама после оставке на место председника владе (1900), сукоба са краљем Александром и разочарања у династију којој је годинама верно служио, што је видљиво у великом броју његових мемоара насталих у том периоду.

Бреме *владановићине*, са којим се Ђорђевић тешко носио, условило је значајан удео аутобиографског и у структури његове фикционалне прозе. Учествујући додатно у грађењу портрета (*Цар Душан*, *Голіоша* и *У фронти*), аутобиографски елементи су допринели и стварању слике о одређеном времену и актерима политичких дешавања (*Голіоша*, *Цар Душан*). Не може се, међутим, ни у овим делима занемарити потреба за разјашњењем властитих поступака и оправдањем и пред савременицима и пред генерацијама које долазе.

Ljiljana Kostić

VLADAN ĐORĐEVIĆ'S AUTOBIOGRAPHICAL AND POETIC DISCOURSE

S u m m a r y

The top political positions that Vladan Đorđević occupied significantly influenced his entire life and literary work. This paper looks into Đorđević's memoir and fictional prose and investigates to what extent they include autobiographical facts. The author concludes that the autobiographical moment, which is present in different genres (memoirs, novels, short stories, travelogues), is important for the understanding of Đorđević's body of work. He often used literature to enter into discussion with the time and individuals, but also to defend his actions and his political pursuits.

³⁹ Владан Ђорђевић, *нав. дело*, стр. 218–219.

⁴⁰ *Истио*, стр. 251.